

Pět nových závažných knih k dějinám státu a práva u Slovanů

1.

Ja.N. Š č a p o v , Vizantijskoje i južnoslavjanskoje pravovoje nasledije na Rusi v XI-XIII vv., "Nauka", Moskva 1978, 292 s.

Obor slovanských právních dějin dostává touto knihou, vydanou Historickým ústavem AN SSSR ve vědecké redakci nedávno zesnulého akademika L.V. Čerepnina, příspěvek základního vědeckého významu. Těžiště spisu spočívá v popisu a historickém rozboru více než 200 rukopisů Kormčích knihy, jak se v různých podobách zachovaly ze stol. 12. - 18. především na Rusi, ale i v jiných zemích. V tomto směru rozlišuje autor tradičně jednak "staroslovanskou" (tj. původní, církevněslovanskou) na Balkáně vzniklou Kormčí knihu, jejíž prameny (Syntagma a Nomokanon) sleduje v druhé kapitole. Dále rozlišuje "arbskou redakci" Kormčích knihy, která je zachována asi ve 40 rukopisech a dostala se do ruské oblasti později, čemuž je věnována třetí kapitola. A konečně rozebírá (v kap. 4.) "ruskou redakci", která vznikla ve dvou etapách v ruských knížectvích poslední třetiny XIII. stol. a je zachována v bohaté filiaci (viz na str. 160) v dlouhé řadě rukopisů ze stol. 13. - 17. Podle údaje na str. 168 zpracoval autor na 180 rukopisů jen této redakce. Jak v podrobnostech postupoval, ukazuje dobře čtyřsloupcové srovnání (juxtaposice) textu některých partií otištěná na str. 174-175.

Poznátky pro právního historika mimořádně důležité obsahuje zejména syntetická kapitola závěrečná (nečíslovaná) nazvaná "Kormčí knihy na Rusi v XI. - XIII. stol." (str. 234-254). Obrovský pokrok, jaký byl v dané tematice Ščapovovým dílem dosažen, ukazuje se nejlépe, nahlédneme-li do knihy Theodora Saturníka, staré dnes více než půl století (Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, Praha 1922), v níž je na řadě míst pojednáváno o těchže otázkách. Bohužel právě tato práce není u Ščapova uvedena, ač jinak česká literatura (Vašica, Weingart) nezůstává mu zcela neznámá.

"Naším cílem", píše autor v Úvodu, "je studium rané historie Kormčích knih na Rusi, tak jak se v ní, díky zvláštní roli těchto základních sborníků církevního práva, ... soustředily mnohé problémy kulturněprávních vzájemných vztahů Byzance, Rusi a jiných slovanských zemí X. - XIII. stol. a také některých ruských feudálních center."

Ščapovova kniha se tak dnes stává nejen nezbytným průvodcem v nepřehledném množství rukopisů a jejich skupin, ale také východiskem k dalšímu, hlubšímu studiu kulturního dědictví, které se v složitých sociálně ekonomických, třídních a politických situacích změny společenských formací raného středověku dostávalo z jihu Evropy na sever

a severozápad, aby bylo církví i státem využíváno k jejich ne vždy totožným cílům.

V přílohách obsahuje Ščapovova kniha jednak přehledný soupis rukopisů Kormčích knih (str. 255-275), jednak rejstříky (osobních jmen a geografických názvů), jednak seznam zkratk, s nimiž jsou rukopisy, slovanské i řecké, citovány.

2.

Cheralambo K. P a p a s t a t h i s , To nomothetikon ergon tés kyrillomethodianés ierapostolés en Megalé Moravia (L'oeuvre législative de la mission cyrillo-méthodienne en Grande Moravie), Soluň (Thessaloniké), Association hellénique d'études slaves, No 2, 1978, 142 s.

Nové dílo řeckého právního historika se zabývá problémy, které na stránkách Právněhistorických studií byly již častěji probírány.¹⁾ Dálo se tak zejména zásluhou předčasně zesnulého Vladimíra Procházky, CSc., jenž velkomoravským právním památkám souvisejícím s cyrilometodějskou misí věnoval soustavnou pozornost.

Autor, jak sám zdůrazňuje, klade si za cíl komplexní právněhistorický rozbor tří staroslověnských textů: Metodějova Nomokanonu, krátké redakce Zakona sudného ljudem a Anonymní homilie rukopisu Clozova (Codex Clozienus). Zkoumá všechny tyto tři texty v jejich vnitřní i vnější souvislosti, a to z hlediska právního, politického a obecněhistorického, aniž by předem přijímal nebo odmítal výsledky prací lingvistických, jak v literatuře až dosud převládaly. Anonymní homilie není podle autora překlad z řečtiny, nýbrž dílo svým způsobem původní, vzniklé mimo oblast křesťanského východu i západu na základě místních potřeb. V tomto směru je argumentace autora obsažená v třetí kapitole přesvědčivá a vývody, jež se v dalších kapitolách týkají Nomokanonu a Zakona sudného ljudem (dále ZSL) a jejich velkomoravského původu, jeví se rovněž jako velmi závažné. Autor dokazuje, že staroslověnský Nomokanon vznikl jako překlad Metodějův r. 883, a to se snahou vyhnout se konfliktu mezi východní a západní církví.

Pokud jde o ZSL, zejména nový rozbor kanonických trestů - mimo jiné důvody - vede autora k závěru, že tento spis vznikl v prostředí velkomoravském. Jeho pramenem nejsou "Responsa Nicolai papae", ale jen Ekloga.

1) Srov. (podle rukopisného rejstříku s. dr. K. Adamové CSc.) Právněhistorické studie 3 (228) 12 (27, 28, 232) 13 (292) k Metodějovu Nomokanonu; 3 (228), 4 (63), 10 (230), 11 (263), 12 (231, 232, 234), 13 (291), 14 (319, 320, 321) k Zakonu sudnému ljudem. - K. P a p a s t a t h i s cituje z Procházkových prací zejména jeho stati v Byzantinoslavilách 28 (1967) a 29 (1968) a dále jeho statě ve sborníku "Das Grossmährische Reich" (1966).

K Anonymní homilii dodává autor ještě v kapitole šesté, že jejím vzorem byl řecký překlad spisu "Collatio legum Mosaicarum et Romanarum", přičemž upozorňuje na možnost, že autor homilie je snad totožný s autorem staroslověnského překladu Collationis (z řečtiny) zachovaného v ruské Kormčí knize. V 7. kap. upřesňuje autor vznik ZSL do let 863 - 866 a Anonymní homilie do let 873 - 879. Důvody, pro které nemůže být ZSL ani bulharského ani makedonského původu, jsou stručně shrnuty ve francouzském Resumé na str. 142.

Papastathisův spis je napsán s hlubokou znalostí právní problematiky a je podán logicky, jasně, věcně a klidně. Vhodně jej doplňuje soupis literatury (str. 121-131), jednak v řeckém jazyce (ta dosud tuším, nebyla naší vědou využívána), jednak v jiných řečech, při čemž je věnována náležitá pozornost také vědecké produkci české.²⁾

Vnucuje se otázka, zda je toto výtečné dílo závěrem dosavadních polemik či začátkem nových. V každém případě jde o dílo mimořádně záslužné a cenné, jehož výsledky se zčásti shodují s téměř současně publikovanou prací Lubomíra E. Havlíka "Morava v 9. - 10. století" (Praha 1978, viz níže), kde se o moravském písemnictví rovněž pojednává.

Právněhistorické studie hodlají nové Papastathisově knize věnovat ještě zvláštní referát z pera historika - balkanisty.

3.

V kolektivní redakci šesti vědců, z nichž dva (akad. L.V. Čerepnin a J.S. Miller) zatím zemřeli a mezi nimiž funkcí odpovědného sekretáře měl Genrich Eduardovič Sančuk, vydal Institut slavjanověděnijsa i balkanistiky Akademie věd SSSR na paměť vynikajícího slavisty-marxisty akademika V.I. Pičety (1878-1947), po otci jihoslovanského původu) u příležitosti 100. výročí jeho narození pestrý sborník historických statí a dokumentů nazvaný "Slavjaně v epochu feudalizmu", Nauka, Moskva 1978, 344 str.).

Vedle ruských historiků, kteří daleko převládají, jsou tu zastoupení historikové a právníci polští (J. Bardach), maďarští (A. Andicsová) a čeští (V. Vaněček) a obsah sborníku dosti značně překračuje rámec feudalismu, neboť z více než tří desítek příspěvků se poslední téměř třetina zabývá tematikou novější.

Prvních 12 statí je věnováno skoro výlučně osobnosti Vladimíra Ivanoviče Pičety, jeho bohatému vědeckému odkazu a drobným vzpomínkám

2) Povšimneme si na str. 129 citace zapadlého českého článku V. Tkadlčíka (Olomouc), který vyšel v záhřebské revui "Slovo" 22, 1972, str. 41-51, nese název "Právníci v Životě Metodějově" a nabízí čtení "prvi" (předáci), čímž by odpadli domnělí "právníci".

na jeho badatelské a učitelské působení. Je tu otištěna i část Pičetovy autobiografie, několik Pičetových dopisů a uveřejněno několik vzpomínkových fotografií. České čtenáře zaujme zvláště článek G.E. Sančuka (str. 82-87) o tom, jak se Pičeta zabýval dějinami Čechů a Slováků. Zaznamenejme, že v pozn. 17, str. 86 je doloženo označování Karla Lucemburského Sančukem jako Karla I., což z hlediska české státnosti je jistě zcela správné.³⁾

K problematice husitství se ve sborníku vztahuje stať Ozolinova (str. 174-181) o bojích německých feudálů s husity, dále stať Ju.F. Ivanova o studiu husitství v SSSR v období kolem druhé světové války a konečně závěrečná stať Rukolova o pramenech k životu a dílu Jeronýma Pražského.

Právněhistorická problematika je ve sborníku zastoupena jednak dvěma profesionálními příspěvky z této oblasti, totiž Bardachovým článkem (str. 199-205) o schválení Litevského statutu z r. 1588 a studií podepsaného o franckých pohraničních markách a jejich česko-moravském sousedství (str. 150-163),⁴⁾ jednak řadou statí historiků-neprávníků, z nichž zvláště upoutají naši pozornost příspěvky Sančukův (str. 164-173) o polabských Slovanech na začátku 10. století, Grekulův (str. 190-198) o svobodných sedlácích "dědicích - rezeších" v Moldavsku,⁵⁾ Andicsové o Metternichově národnostní politice (str. 215-227) spolu s mnoha jinými, které zde nelze pro nedostatek místa jmenovitě uvádět.

Sborník "Slavjaně v epochu feudalizmu" přináší, jak vidno, mimořádné množství cenných podnětů také pro naše právní historiky, a to jak k obecným, tak k československým dějinám státu a práva.

4.

A.S. M y l' n i k o v , Epoque prosvěščenija v češských zemljach. Ideologija, nacionalnoje samosoznanije, kultura. Moskva 1977, 200 s.

3) Podobně to ostatně činí důsledně Istorija Čechoslovaki, I., Moskva, AN SSSR, 1956, srov. např. str. 124 a d., viz i rejstřík, str. 395.

4) Jde o zkrácený překlad (vyžádaný redakcí a pořízený G.E. Sančukem) článku, který byl uveřejněn v "Právněhistorických studiích", IX., 1963, str. 229-247.

5) Autor potvrzuje souvislost označení "rezeš" s latinskými termíny "heres, heredes, coheredes". Srov. k tomu studii podepsaného recenzenta z r. 1926 "Sedláci dědici" o analogickém zjevu v Čechách a Polsku. Označení společenské vrstvy (svobodných nedílníků) termínem "dědici" na tak různých místech (vedle Polska přicházejí v úvahu také chorvatští "didiči") vyvolává znovu řadu otázek zasahujících hluboko do slovanské protohistorie. Připomeňme v této souvislosti i prastarou instituci "kobyliho pole", doloženou také v Bulharsku (Andrejev), na niž naposledy narazil L.E. H a v l í k (Morava v 9. - 10. století, 1978, str. 81, srov. V. V a n ě š e k , České kobyli pole etc., Rozpravy ČSAV, 1959), dále záhadný termín "sok", o jehož vysvětlení se nedávno pokusil Bardach a snad i instituci "vdání" (viz podepsaný, Rozpravy ČAVU, 1942).

Nová kniha známého leningradského bohemisty vydaná Institutem slavistiky a balkanistiky sovětské Akademie věd v nakladatelství "Nauka" v rámci tématu "Střední a jihovýchodní Evropa v epoše přechodu od feudalismu ke kapitalismu" (viz toto označení na str. 2) je pokračováním, rozvitím a doplněním analýzy společenského vědomí a duchovního života české společnosti konce 17. a poloviny 18. století, kterou obsahovala kniha téhož autora vydaná česky v edici Univerzity Karlovy v r. 1974 s titulem "Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století. Prameny národního obrození".

Pečlivě shromážděnou a utříděnou látku - převahou literárně historického zaměření - rozdělil autor do čtyř kapitol, rozsahem nestejných, k nimž připojil závěrečné shrnutí s nadpisem "Epocha osvícenská v českých zemích jako kulturně historický fenomén" (str. 184-194.) V první kapitole zabývá se úlohou města a vesnice v životě "české společnosti" na konci 17. století a rozporem mezi "duchovním životem" a sociální praxí. V druhé kapitole rozlišuje - používaje mezi jiným i výsledků výtečné právněhistorické knihy J. Klaboucha - čtyři etapy (str. 66) vývoje osvícenství u nás: a) přelom 17. a 18. století, kdy se v české společnosti objevují první příznaky poznávání raně osvícenské ideologie; b) etapu raného osvícenství, přibližně od 40. do konce 70. let 18. století; c) etapu rozkvětu českého osvícenství od konce 70. let do počátku let 90.; d) etapu postupného přerůstání ideologií osvícenského typu v tzv. "národní ideologii" prvních desetiletí 19. století. Tuto poslední etapu ponechává autor zatím stranou.

Třetí kapitolu, nejrozsáhlejší (str. 67-149), věnuje autor boji za svobodu svědomí, za svobodu myšlení, představám českých osvícenců o sociální organizaci, jejich představám o organizaci politické, vztahu osvícenství k českému národnímu uvědomění a zjevu, který označuje (v uvozovkách) jako "společenská objednávka" českého osvícenství. Zabývá se tu mezi jiným obšírně také (str. 118-120) knihou M.A. Voigta "Über den Geist der böhmischen Gesetze".

Čtvrtá kapitola, nazvaná "Slohové zvláštnosti české kultury 18. stol." sleduje zejména otázky spojené se zjevem tzv. "českého baroka" a zájmů dějin státu a práva dotýká se jen velmi okrajově.

Studium prací A.S. Mylnikova je nutno vřele doporučit zejména našim mladým právním historikům. Ačkoliv se tento autor v obou knihách věnovaných českému osvícenství přímo nescoustředil na problémy institucionální, přece je zřejmé z koncepce i podání těchto knih, že je svým vzděláním právník a že jeho literární začátky byly před lety v české právní historii starší doby.

Užitečné příspěvky a mnohé cenné podněty k srovnávacím dějinám státu a práva u Slovanů v období raného feudalismu přináší výše (viz 2. a 3.) už zmíněná práce Havlíkova, vydaná bohužel jen ofsetem a v nákladu pouhých 800 výtisků s podtitulkem "K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace". (Lubomír E. H a v l í k , Morava v 9. - 10. století, Studie ČSAV, č. 7, Academia, Praha 1978, 160 str.).

Ačkoli je těžiště knihy nepochybně v objasňování problematiky Velké Moravy, přece je ve všech jejích kapitolách zjevný širší zájem, snaha opřít zkoumání jevů doložených z Moravy o širší souvislosti. Lze jen uvítat zaměření, které autor sám (str. 11) formuluje jako pokus o koncepci, "která by korespondovala s pojetím vývoje ostatních států a národností střední, východní a jihovýchodní Evropy v raně středověkém období a zapadala do systému výzkumu problematiky geneze a vývoje feudalismu a státu."

V Havlíkově nové knize není snad stránky, která by hluboce nezaujala právního historika. Platí to zvláště o statích, ve kterých je autor nucen se vyrovnávat s takovými tématy, jako je vztah Moravy k Římu, Byzanci a francké říši (str. 25 a d.), vnitřní organizace Moravy jako raně feudálního státu (str. 63 a d.), postavení Moravy ke konci 10. a na poč. 11. století a v neposlední řadě moravské písemnictví, v němž dominují staroslověnské právní památky.

Tím více je třeba litovat, že autor opomíjí klasickou i novější právněhistorickou literaturu, počínaje K. Kadlecem a konče pracemi vycházejícími v "Právněhistorických studiích", což jeho dílo značně ochuzuje a oslabuje jeho průkaznost. Snad lze vyslovit naději, že v dalších pracích tohoto nadaného autora bude i tento nedostatek odstraněn, příslušné historické souvislosti prohloubeny, včetně literárních odkazů a daná velmi rozsáhlá odborná problematika bude alespoň orientačně naznačena. Buďe to tím důležitější, že poznatky, koncepce a řešení, k nimž autor posléze dospívá, byly právě v literatuře p r á v n ě h i s t o r i c k é již před lety v leckterém ohledu předznamenány.

Václav Vaněček